

DE ZANDLOPER

Van het Bestuur

In september wordt de slag om Arnhem van 75 jaar geleden volop herdacht. Gevolgen van de slag voor Ede waren onder andere de evacuatie van Bennekom, de vluchtelingen uit Arnhem e.o. en natuurlijk het herbergen van Engelse soldaten, uitlopend op operatie Pegasus, waarbij Engelsen 's nachts over de Rijn naar de geallieerde troepen werden geloodst. Pegasus I werd een succes, Pegasus II mislukte. De Vereniging Oud Ede doet aan de herdenking mee door op 18 september twee korte films te tonen met Edese oorlogservaringen. De eerste heet *Pro Patria* waarin Edenaren aan het woord komen over hun betrokkenheid bij het verzet in Ede. De tweede film gaat in op de gevolgen voor de burgers van de bombardementen op 17 september 1944. De filmavond is in Cultura Erfgoed, inlopen vanaf 19:30 en start om 20:00 uur.

**Uitgave van de
Vereniging Oud Ede
jrg 47 nr. 3 - september 2019**

Van het Bestuur	1
Agenda	2
Gemeente Ede 200 jaar	3
Een tuindorp in Ede: het Poortplein en omgeving	12
Historisch Ede door schildersogen	24
Pak maar een doos: Op de grens van Barneveld en Ede	26
Buurtspraak Ede en Veldhuizen	31
Colofon	32

Restauratie *Stationsweg 102*: De planvorming is rond, de tekeningen zijn klaar en de vergunning is verleend. De restauratie na de brand in januari 2017 met daarbij een geaccepteerde uitbreiding tot een mooie nieuwe bestemming voor senioren kan beginnen.

Met de *watertappunten* is het nog niet zover: Het door het college gevraagde en door ons gegeven advies voor historisch juiste plaatsen in een historisch juiste behuizing is voorsnog terzijde gelegd. Ook deze zomer konden burgers alleen water tappen bij het al bestaande tappunt bij de Bospoort vóór het gebouw De Boshoek. Dezelfde vormgeving wil men bij de kerk. Dat heet 'historiserend' en is in onze ogen vooral niksigheid: niet modern en niet historisch. Wethouder Vreugdenhil heeft ons beloofd om er na de vakantie aandacht aan te geven.

Heel positief is dat een brede werkgroep met daarin ook de Vereniging op verzoek van de gemeente het maken van een rapport over de toekomst van het *Landgoed Kernhem* heeft begeleid. Het is een lezenswaardig verhaal, te vinden op <https://ede.raadsinformatie.nl> en dan zoeken naar *Toekomstvisie Landgoed Kernhem*. Heel fijn dat de boerderij *Pothoven*, een rijksmonument, in het rapport deel uitmaakt van het landgoed.

Een knelpunt in het geheel is de invulling van het terrein van het voormalige tuincentrum. De Vereniging heeft het standpunt ingenomen dat er niet verder geknabbeld moet worden aan het Landgoed. De gemeenteraad is gevraagd in het najaar een besluit te nemen over de toekomstvisie.

Simon van de Pol, voorzitter

Agenda

- **Zaterdag 14 september: Open Monumenten Dag. Programma: zie Ede Stad en ook de website van de Vereniging Oud Ede.**
- **Woensdag 18 september: Filmavond met twee korte films waarin Edese oorlogservaringen worden verteld. In Cultura Erfgoed, inlopen vanaf 19:30, start om 20:00 uur.**
- **Donderdag 19 september: Traditionele Buurtspraak Ede-Veldhuizen in de Edesche Concertzaal, aanvang 10:00 uur.**
- **Donderdag 19 september: Buitengewone Buurtspraak Ede-Veldhuizen in Cultura, aanvang 20:00 uur. Zie pagina 31.**
- **t/m 21 september: Expositie Bombardementen op Ede. In Cultura Erfgoed, ma t/m vr 11:00-20:00 uur, za 11:00-17:00 uur.**
- **Donderdag 26 september: Ledenexcursie naar Huis Doorn. Opgeven vóór 16 september (was eerder 19 augustus) via info@oudede.nl. of inspreken op 06-34867627. Instappen in de bus om 13:00 uur, bij station Ede-Centrum aan de Telefoonweg. Bij overboeking geldt volgorde van aanmelding. Kosten ong. € 12.50 p.p. Leden en partners zijn welkom. MuseumJaarKaart graag meenemen.**
- **Zaterdag 9 november: Open Dag Cultura Erfgoed met nagenoeg alle erfgoedverenigingen in de gemeente en de Lokale omroep Ede, van ongeveer 11:00 tot 16:00 uur. Zie ook <https://www.cultura-ede.nl/erfgoed/agenda.aspx>.**

Gemeente Ede 200 jaar!

Door: Joyce van den Berg

Inleiding

In 2018 bestond de gemeente Ede 200 jaar. Om dit heuglijke feit te gedenken worden door de gemeente herinneringsbomen geplant. In Lunteren gebeurde dit in december 2018. Otterlo kreeg in maart van dit jaar zijn lindeboom, Ede en Bennekom volgen dit najaar.

Deze vier dorpen waren in de Franse tijd gescheiden geweest, maar per 1 januari 1818, bij het in werking treden van het Reglement voor het platteland van de pro-

8 maart 2019: Wethouder Hester Veltman plant de tweede herinneringsboom in Otterlo.¹

---

vincie Gelderland, weer herenigd. Op 9 januari daarop volgend werd de nieuwe gemeenteraad van de herenigde gemeente Ede geïnstalleerd. Deze raad vertoonde behalve overeenkomsten ook flinke verschillen met de huidige gemeenteraad:

1. In 1818 werden de leden benoemd door Gedeputeerde Staten; ook de twee assessoren (wethouders) werden door de provincie benoemd. Sinds 1848 worden de gemeenteraadsleden gekozen door de stemgerechtigde inwoners van Ede, de wethouders worden voorgedragen door de partijen die in de raad zitting hebben en worden benoemd door de gemeenteraad.

2. In 1818 bestond de raad uit gegoede burgers, zij moesten in een hoge belasting-schaal belasting betalen om kiesgerechtigd te zijn. Nu kan elke stemgerechtigde burger gekozen worden.

3. In 1818 zaten in de raad uitsluitend mannen; nu bestaat de raad uit mannen en vrouwen.

4. In 1818 waren er nog geen politieke partijen en geen fracties; inu wordt een gemeenteraadslid gekozen op grond van zijn politieke ‘kleur’.
5. In 1818 bestond de gemeenteraad uit 4 leden en 2 assessoren. Momenteel zijn er 39 raadsleden en 5 wethouders.
6. In 1818 stond aan het hoofd van de gemeente een schout (de titel burgemeester kwam pas in 1825 in zwang), benoemd door de Koning. Nu staat aan het hoofd van de gemeente de gemeenteraad, de burgemeester wordt benoemd door de Kroon.

Vergelijking gemeenteraad Ede 1818-2018

Leden gemeenteraad 1818	Leden gemeenteraad 2019
benoemd	gekozen
gegoede burgers	alle burgers
mannen	mannen en vrouwen
geen politieke partijen	vertegenwoordigers politieke partij
4 leden	39 leden
2 assessoren	5 wethouders
schout	burgemeester

Pas in de Grondwet van 1848, uitgewerkt in de Gemeentewet van 1851, werd vastgesteld dat de gemeenteraadsliden voortaan door de stemgerechtigde inwoners van de gemeente gekozen moesten worden. Maar wel volgens het censuskiesrecht, hetgeen inhield dat alleen die mannen stemrecht hadden die in een bepaalde (hoge) schaal belasting betaalden. Algemeen kiesrecht voor mannen kwam er pas in 1917 en voor vrouwen in 1919.

Zoals de gemeente Ede van 2018 is voortgekomen uit die van 1818, zo kwam ook de gemeente van 1818 niet uit de lucht vallen. Aan haar ontstaan was al een lange geschiedenis voorafgegaan die begon in de Franse tijd, die duurde van 1795 tot 1813.

De Franse inval in de Republiek

Niet alleen in Frankrijk, waar in 1789 een revolutie uitbrak, maar ook in de Republiek heerste eind 18e eeuw onder grote groepen burgers ontevredenheid over het bestuur. Zij vonden dat de conservatieve klik der regenten lang genoeg de dienst had uitgemaakt en wilden een opener samenleving met meer invloed van de burgers. In 1795 vielen de Fransen ons land binnen met de vaste bedoeling het oude bestel – het ancien régime van stadhouders en regenten - omver te werpen en een democratisch bestuur te vestigen. Hun leus was: Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap. Stadhouders Willem V vluchtte naar Engeland en in Den Haag werd een Nationale Vergadering bijeengeroepen om te overleggen over een nieuwe

grondwet. Dit ging niet van een leien dakje, want in de Nationale Vergadering waren de meningen behoorlijk verdeeld. Er waren drie partijen:

- de federalisten, die de zelfstandigheid van de provincies wilden handhaven; zij stonden voor een aristocratisch bewind met zo min mogelijk invloed van de burger;
- de unitariërs, die juist een sterk democratische centrale regering wilden;
- de moderaten, die wel een centrale staat wilden, maar geen verruiming van de kieswet.

Als het de ene of de andere partij lukte de meerderheid te behalen, had dit ook gevolgen voor de plaatselijke besturen. Zo zijn er tussen

1795 en 1818 in Ede zes bestuurswisselingen geweest. Bij iedere machtsverschuiving in Den Haag kwam er een nieuw gemeentebestuur. Op pagina 7 staat een overzicht van deze besturen met hun namen en data. Idealiter zou je willen dat bij iedere bestuurswisseling het democratisch gehalte zou toenemen en dat iedere volgende bestuursvorm zou toegroeien naar de situatie van nu. Helaas is het zo niet gegaan, er werden stappen vooruit gezet, maar ook telkens weer stappen achteruit.

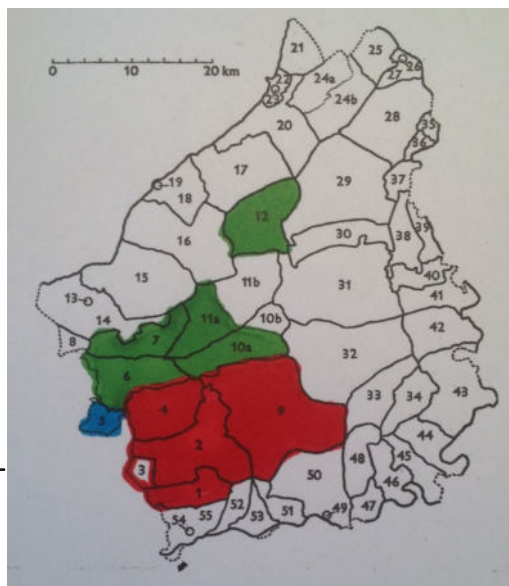

Zitting van de eerste Nationale Vergadering in Den Haag 1796-1797

Het bestuur van het ambt Ede tot 1795

In 1795 bestond het (schout)ambt Ede uit de kerspels (kerkdorpen) Ede, Bennekom, Lunteren en Otterlo (zie hiernaast het rode gedeelte). Het bestuur van het ambt lag gedeeltelijk in handen van de ambtsjonkers. Zij bemoeiden zich met openbare zaken, zoals de belastinginning en de kerk. Voor de handhaving van orde en gezag zorgde een schout, benoemd door de provincie.

De ambtsjonkers waren edelen die behoorden tot de Gelderse ridderschap. Om ambtsjonker te worden moesten zij aan bepaalde eisen voldoen: ze moesten goederen bezitten ter waarde van minstens *f* 18.000 of 25 morgen goed bouwland.³ Verder moesten zij een vaste woonplaats hebben binnen het ambt en

De schoutambten Ede (rood; 3 = Gelders Veenendaal) en Barneveld (groen), en de heerlijkheid Scherpenzeel (blauw) (naar H.K. Roessingh)²

behoren tot de Nederduits Gereformeerde Kerk.⁴ Bij de Franse inval van 1795 werden de ambtsjonkers en de schout afgezet.

De eerste municipale raad 1795-1801

Na de inval van de Fransen werd op 23 februari 1795 in Ede de eerste municipale (gemeente)raad geïnstalleerd, gekozen 'uit en door het volk'. Gert Jan Roelofsen, landbouwer te Ede, werd gekozen tot richter, een functie met de bevoegdheden van officier van justitie. Overige leden waren onder andere Theodorus Prins, kosterschoolmeester uit Bennekom, en Hendrik Mulder, molenaar uit Ede. Deze namen zullen wij vaker tegenkomen.

De municipale raad nam de taken van de ambtsjonkers over: de belastinguit-schrijving en -inning, het onderwijs, onderhoud wegen, armenzorg en beheer van de kerken (behalve in Ede).⁵ Hoewel deze raad heette democratisch gekozen te zijn, waren er nogal wat groepen van de verkiezing uitgesloten. Het was niet de bedoeling van de gegoede burgers dat het gewone volk aan de macht zou komen. Armen, bedienden, vrouwen en jongeren hadden geen stemrecht.

De radicale staatsgreep van 1798-99

Deze eerste municipale raad bleef aan tot 1801 met een korte onderbreking van april 1798 tot februari 1799. In januari 1798 werd in Den Haag een radicale staatsgreep gepleegd door de unitariërs. Aangezien zij voor een centrale regering waren, wilden zij de macht van de provincies indammen. Daartoe werden de provincies opgeheven en werd Nederland verdeeld in departementen. Ede werd ingedeeld bij het departement van de Rijn. Ede, Barneveld en Scherpenzeel werden verenigd in een nieuw gecombineerd amt. Dit had in Ede tot gevolg dat de municipale raad werd afgezet. De kiesgerechtigde burgers moesten een eed afleggen dat zij instemden met de radicale ideeën en dat zij tegen het stadhouderschap waren. De gekozen richter Gert Jan Roelofsen werd eveneens afgezet. In het nieuwe bestuur kreeg Ede vier afgevaardigden: Theodorus Prins werd voorzitter.

Lang heeft dit gecombineerde amt niet geduurd. Op 7 februari 1799 kwam de vroegere municipale raad van Ede weer bijeen. Richter Gert Jan Roelofsen herstelde de destijds afgezette leden in hun functie. Hierop werd een nieuwe voorzitter gekozen in de plaats van Theodorus Prins: Hendrik Mulder.

De tweede raad: 1802-1810

In 1802, toen ditmaal de federalisten het pleit gewonnen hadden, kwam er weer een nieuw gemeentebestuur. Dit hield een opleving in van de aristocratie. Veel bestuursmaatregelen werden teruggedraaid. De gewesten herkregen hun oude grenzen en ook gedeeltelijk hun zelfstandigheid. In Ede werd de gekozen richter Gert Jan Roelofsen vervangen door de schout mr. Charles Bavius de Vries, benoemd door het departementaal bestuur. Om lid te worden van het ambtsbestuur moest men over onroerend goed beschikken ter waarde van *f* 4.000,-. Het nieuwe ambtsbestuur (de 2e raad) bestond uit drie leden: Theodorus Prins, Gert Jan Roelofsen en Cornelis Slok.

Opvallend genoeg kwamen in de wisselende besturen vaak weer dezelfde namen terug: bijvoorbeeld die van de familie Prins uit Bennekom en van Gert Jan Roelofsen en Hendrik Mulder uit Ede. Het feit dat kiezers en gekozenen kapitaalkrachtig moesten zijn of onroerend goed moesten bezitten, maakte de kring waaruit gekozen kon worden, natuurlijk ook klein.

De derde raad 1810-1812

In 1806 werd Lodewijk Napoleon, een broer van keizer Napoleon Bonaparte, koning van Holland, maar dit bracht, althans in Ede, geen bestuurlijke veranderingen met zich mee. Het grondgebied van het ambt Ede wijzigde wel, omdat Gelders Veenendaal en Stichts Veenendaal bij Decreet van de Koning van Holland van 29 april 1807 werden verenigd en gingen behoren tot het departement Utrecht. Na het vertrek van de Fransen werd dit besluit – onder protest van Veenendaal – weer teruggedraaid.⁶

Grote veranderingen traden in toen in 1810 Holland werd ingelijfd bij Frankrijk. Officieel maakten wij toen deel uit van het keizerrijk onder Napoleon. In de nieuwe bestuursregeling werd Ede ingedeeld bij het Departement van de Boven-IJssel. Men sprak voortaan van het canton Ede. Mr C.B. de Vries werd maire (burgemeester). De nieuwe gemeenteraad bestond uit een twintigtal leden, onder wie Hermanus Theodorus Prins. Tevens kreeg Ede een kantonrechter: Hendrik Mulder.

Gemeentebesturen van Ede in Franse tijd en Restauratie 1795-1818⁷

Bestuur	Naam	data
1e raad	municipale raad	1795-1801*
2e raad	ambtsbestuur	1802-1810
3e raad	canton Ede	1810-1812
Splitsing van het ambt Ede		
Ede	mairie	1812-1818
Bennekom	mairie	1812-1818
Lunteren	mairie	1812-1818
Otterlo	mairie	1812-1818
<p>* De staatsgreep van 1798 had tot gevolg dat in dat jaar Ede, Barneveld en Scherpenzeel werden samengevoegd. In 1799 werd dit ongedaan gemaakt en keerde de oude indeling van het ambt Ede terug: Ede, Lunteren, Bennekom en Otterlo.</p>		

Onder invloed van het Franse administratiesysteem namen de taken van de gemeentebestuurders behoorlijk toe. De Burgerlijke Stand werd ingevoerd, waarbij de gemeenten geboorte, huwelijk, echtscheiding en overlijden van de inwoners moesten bijhouden (voorheen een taak van de kerk). In de Burgerlijke Stand wer-

den de lopende gegevens van de ingezetenen bijgehouden, zoals adressen en huisnummers. Ook werden de achternamen van de burgers officieel geregistreerd. Vanaf 18 november 1811 kregen kinderen de achternaam van de vader.

In 1810 werd de dienstplicht ingevoerd – de Fransen noemden dit conscriptie – en de gemeente moest lijsten bijhouden van de jonge mannen die dienst moesten nemen in het Franse leger.

Het decimale stelsel werd ingevoerd, wat het rekenen veel gemakkelijker maakte: voortaan bestond een gulden uit honderd centen en niet uit twintig stuivers en iedere stuiver weer uit 16 penningen zoals voorheen. Ook kwam er eenheid in maten en gewichten: standaardmaten werden de meter, de kilo en de liter. Dat dit geen overbodige luxe was, illustreert de volgende toelichting op een statistisch overzicht van landbouwopbrengsten dat de gemeentesecretaris van Ede moest invullen: *'N.B.: de maten en gewichten waarvan bij de berekeningen in deze tabel moeten worden gebruik gemaakt, is voor de Granen het Amsterdamse Last ad 27 Mud en elk Mud tegen 4 Schepels, voor het morgen getal. De Rijnlandsche Morgen maat ad 6 Hond per Morgen, en elke Hond ad 100 Roeden; voor het Hooi het Amsterdams gewicht, en voor de Aardappelen de Harington'.*⁸

Het werk van met name burgemeester en gemeentesecretaris werd aanzienlijk uitgebreid door de Franse liefde voor statistiek. Alles moest geteld worden: aantal inwoners per kerspel of per buurt, uitgesplitst in mannen, vrouwen en kinderen, katholiek of protestant. Aantallen huizen, schoorstenen, koeien, schapen, paarden, karren op twee of vier wielen... alle gegevens moesten op grote, voorgedrukte lijsten worden ingevuld. En van alles moest verantwoording worden afgelegd: de staat der wegen, de situatie in de klaslokalen, onder wiens verantwoording de kerkgebouwen vielen, et cetera. En dan te bedenken dat de gemeentesecretaris en de burgemeester geen gemeentehuis met ambtenaren tot hun beschikking hadden om deze taken te vervullen.

In 1812 werd het canton Ede verdeeld in vier delen, de zogenaamde mairies, overeenkomend met de oude kerspels Ede, Bennekom, Lunteren en Otterlo. Aan het hoofd van elke mairie stonden een maire en een adjunct-maire. Maire (burgemeester) van Ede werd mr. Charles Bavius de Vries, van Bennekom Theodorus Prins, van Lunteren Wouter Roelofsen en van Otterlo Gerrit Pothoven.⁹ Leden van de Edese raad waren onder anderen Gert Jan Roelofsen en Hendrik Mulder. Geen onbekende namen dus.

De Restauratie

De volkerenslag bij Leipzig in 1813 maakte een einde aan de Franse overheersing. Op 2 december 1813 werd Willem Frederik, Prins van Oranje Nassau, zoon van Willem V, de laatste stadhouder van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, uitgeroepen tot soeverein vorst der Verenigde Nederlanden. In 1815 riep hij zichzelf uit tot koning Willem I.

Er volgde een tamelijk chaotische periode voordat Nederland werkelijk bevrijd

Herdenkingskaart uitgegeven t.g.v. de onafhankelijkheidsfeesten 1 en 2 september 1913 door boekhandel 'het wapen van Ede' (Th. Menger).

was. Ook Ede en omliggende dorpen hadden te lijden van telkens andere geallieerde troepen die onderdak en voedsel nodig hadden, terwijl de bevolking straatarm was na de periode van Franse overheersing die achter hen lag. De maire van Ede, mr. C.B. de Vries, bleek niet tegen zijn taak opgewassen en werd in 1814 afgezet en vervangen door de ambtsarts R. Burggraaff. Deze bleef aan tot 1818.

Het wapen van Ede

In 1816 kregen de gemeenten het verzoek een gemeentewapen te kiezen en Ede (op dat moment nog de mairie Ede) koos voor het bekende wapen met de Nederlandse Maagd, die steunt op de bijbel en in de andere hand een hoed, symbool voor de vrijheid, omhoog houdt, uitgevoerd in blauw en goud. Deze afbeelding gaat terug op eerdere soortgelijke afbeeldingen, bijvoorbeeld op het zegelstempel van het ambtsbestuur anno 1797, waarvan een afdruk berust in het gemeentearchief van Wageningen. Ook daar zien wij de Vrijheidsmaagd en het randschrift 'ambt van Ede'.¹⁰ Op 20 juli 1816 werd dit wapen door de Hoge Raad van Adel officieel aan de gemeente Ede toegekend. Ook Lunteren, Bennekom en

Gemeentewapen van Ede, 1816

Ambtszegel ambt Ede 1797

Otterlo kregen een dergelijk verzoek, maar hebben hierop niet gereageerd. Zodoende kon het Edese wapen bij de hereniging in 1818 zonder problemen dienen als wapen van de herenigde gemeente Ede.

Conclusie: 1818-2018

In 1818 werden de vier mairies Ede, Bennekom, Lunteren en Otterlo weer verenigd. Bij Koninklijk Besluit van 11 februari 1817 werd het Reglement voor het platteland van de Provincie Gelderland vastgesteld en dat trad in werking op 1 januari 1818. Gelderland werd hierbij verdeeld in 17 hoofdschoutambten en 107 schoutambten. Het schoutambt (gemeente) Ede was hiermee een feit. Het grondgebied van deze gemeente kwam overeen met dat van het schoutambt Ede van voor 1795. Op 9 januari 1818 werd het nieuwe gemeentebestuur geïnstalleerd.

Schout E.D. van Meurs

De gemeenteraadsleden en de wethouders (assessoren) waren benoemd door Gedeputeerde Staten. De schout, E.D. van Meurs, was benoemd door de koning. De inwoners van Ede (en van alle plattelands-gemeenten in Nederland) hadden geen invloed meer op het bestuur. De situatie van voor 1795 werd grotendeels hersteld, behalve dat de ambtsjonkers niet in het bestuur terugkeerden. In de gemeenteraad zaten burgers, afkomstig uit de ‘vroedste en gegoedste ingezetenen’.¹¹ Zij werden de ‘vroede (wijze) vaders’ genoemd.

Ik kan me goed voorstellen dat de inwoners van Ede blij waren dat de Franse troepen verdreven waren en dat de rust onder koning Willem I was weergekeerd. Maar voor mij wringt er iets aan de keuze van deze periode als uitgangspunt voor het 200-jarig bestaan van de gemeente Ede. De hereniging van de vier dorpen is voor de huidige gemeenteraad kennelijk aan-leiding geweest voor deze herdenking. De keuze voor het jaar 1818 is echter discutabel. De gemeente Ede bestond ook daarvóór al, zij het onder de naam municipaliteit, (schout)ambt of canton.

Toen de patriotten in 1795 met steun van de Fransen hier het heft in handen namen, stelden zij naar Frans voorbeeld steden en dorpen gelijk in een nieuwe bestuursvorm met de naam ‘gemeente’. In de Staatsregeling des Bataafschen Volks van 1 mei 1798 werd de term ‘gemeente’ voor het eerst gebruikt als aanduiding voor de plaatselijke besturen.¹² Deze plaatselijke besturen waren democratisch gekozen, door en uit het volk, zoals we in Ede gezien hebben bij de eerste municipale raad. Zowel de naam als de bestuursvorm ‘gemeente’ zijn voortgekomen uit het democratische gedachtegoed van de patriotten. Het is mij daarom niet duidelijk waarom juist de periode van de restauratie gekozen is als oorsprong van de gemeente Ede, een periode van herstel van de oude toestand, waarin de burger buitenspel werd gezet.

In 1848 trok het spook van de revolutie opnieuw door Europa. Onder leiding van

Thorbecke kwam er in 1851 een nieuwe gemeentewet, die een door het volk gekozen gemeenteraad als hoogste orgaan in de gemeente instelde. Een stap in de goede richting. Maar laten we bij het gedenken niet vergeten dat er zonder Frans en Fransen helemal geen gemeente Ede was geweest.

Noten

- ¹ Foto Gemeente Ede: <https://www.ede.nl/nieuws/tweede-lindeboom-ter-ere-200-jaar-gemeente-ed/>
- ² H.K. Roessingh, *Het Veluwe kerkvolk geteld* (Zutphen 1978) 45.
- ³ 1 morgen = iets minder dan 1 ha.
- ⁴ Gemeentearchief Ede, Kennisbank Ede: ambtsjonkers.
- ⁵ Erik Kamerbeek, *Het belang der gemeente zeer ter harte. Bestuur en bestuurselite in een Veluws dorp, Ede 1795-1914* (Utrecht 1992) 26.
- ⁶ F.G. van Oort, 'De grenswijziging met de gemeente Veenendaal per 1 januari 1960' in *De Zandloper* jrg 2001 nr 1, 2.
- ⁷ J.v.d.Berg, 'Op weg naar de moderne tijd' in: F. Inklaar red., *Geen dorp, geen stad, maar ... Ede!* (Ede 2014) 68.
- ⁸ GAE: Archief gemeentebestuur Ede en rechtsvoorgangers 1650-1948, inv. nr. 360.
- ⁹ GAE, Archief gemeentebestuur Ede en rechtsvoorgangers 1650-1948, inv. nr. 339.
- ¹⁰ Gemeentearchief Wageningen, Gildearchief inv. nr. 45. Anton C. Zeven, 'Het zegel, het wapen en de vlag van het Schoutambt van Ede, resp. van de gemeente Ede' <https://antonzeven.nl/wp-content/uploads/2017/01/Ede-wapen-170104.pdf>
- ¹¹ Kamerbeek, 32.
- ¹² Wikipedia: https://nl.wikipedia.org/wiki/Lijst_van_voormalige_Nederlandse_gemeenten

Bibliografie

- Gemeente Archief Ede, *Gemeentebestuur Ede en rechtsvoorgangers 1650-1948*.
Kennisbank Ede: *Schouten, maires en burgemeesters van Ede*.
Berg J. van den, *Op weg naar de moderne tijd* in: F. Inklaar red., *Geen dorp, geen stad, maar ... Ede!* (Ede 2014).
Kamerbeek, E., *Het belang der gemeente zeer ter harte. Bestuur en bestuurselite in een Veluws dorp, Ede 1795-1914* (Utrecht 1992).[13]
Oort, F.G. van, *De grenswijziging met de gemeente Veenendaal per 1 januari 1960* in *De Zandloper* jrg 2001 nr 1.
Roessingh, H.K., *Het Veluwe kerkvolk geteld* (Zutphen 1978).
Zeven, A.C., *Het zegel, het wapen en de vlag van het Schoutambt van Ede, resp. van de gemeente Ede*, <https://antonzeven.nl/wp-content/uploads/2017/01/Ede-wapen-170104.pdf>

In het vorige nummer van De Zandloper stond in het artikel 'Over paden en overdreven' dat de gemeente Ede maar één allee kent: de Stroeallee. Maar helemaal aan de andere kant van de gemeente ligt nog een allee: de Heidebloemallee.

In de jaren 20 van de vorige eeuw werd in Oud Ede-Zuid een 'fabriekskolonie' voor werknemers van de ENKA gebouwd. In de loop der jaren verviel een groot deel van deze bebouwing en moest er iets gebeuren. De gemeente raadpleegde begin jaren 90 enkele deskundigen om de monumentale status van de wijk te onderzoeken en eventuele aanbevelingen voor de toekomst te doen. Een van die deskundigen, Marinus Kooiman, schreef naar aanleiding hiervan een artikel in het Historisch Geografisch Tijdschrift 1993/3, dat we hier met toestemming overnemen.

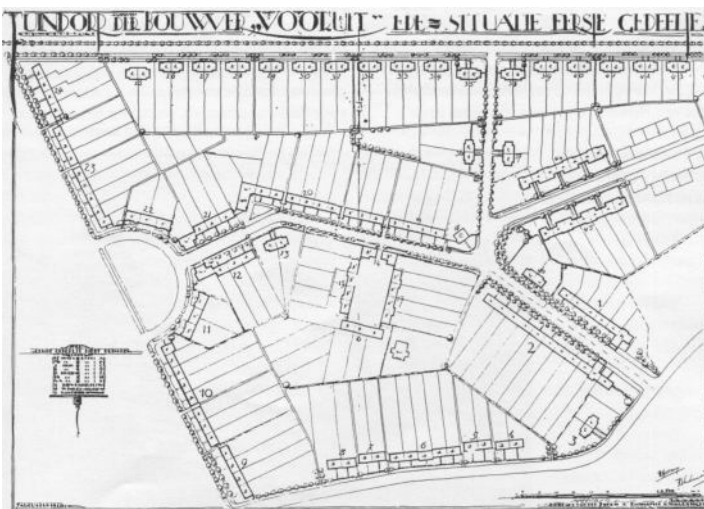
Een tuindorp in Ede: het Poortplein en omgeving

Marinus Kooiman

Tuindorpen vormen een apart fenomeen in de stedenbouwkundige en architectonische ontwikkelingen in Europa in het begin van deze eeuw. Kenmerken zijn een ruime opzet en veel groen. Een voorbeeld van een tuindorp vinden we in Ede. Door de bijzondere structuur in combinatie met de aanwezige bebouwing vormt het een cultuurhistorisch waardevol geheel.

De omgeving van het Poortplein, pal ten zuiden van de spoorlijn Utrecht-Arnhem, is een voor Ede zeer bijzonder voorbeeld van een tuindorp. In verband met de toewijzing van een contingent van 140 woningen voor het gebied, wilde de

gemeente een beeld krijgen van eventuele monumentale waarden, alvorens in te grijpen in de huidige situatie. Tevens was er behoefte aan inzicht in het ontstaan van de buurt. Daarom is in 1992 een rapport gemaakt, waarin zowel het tot stand komen van het tuindorp wordt beschreven, als een waardering wordt gegeven van stedenbouwkundige en architectonische elementen, gevolgd door een aantal

Plattegrond van de eerste fase van het tuindorp. Tekening van de architecten Eshauzier en Van der Burgh, 1920 (gemeentearchief Ede).

aanbevelingen. Het rapport kan als voorbeeld gezien worden van historisch-ruimtelijk onderzoek dat beoogt een rol te spelen in zowel monumentenbeleid als ruimtelijke ordeningsbeleid. Dit artikel geeft de hoofdlijnen van het rapport weer.¹

Tuinstiteden en tuindorpen

Het idee van de tuinstad kwam aan het eind van de 19e eeuw in Engeland op. De 'uitvinder' van de tuinstad, Ebenezer Howard, beoogde de voordelen van zowel stad als platteland samen te brengen in een nieuw type nederzetting voor ten hoogste 30.000 inwoners. Daar zouden niet alleen werkgelegenheid, culturele en sociale voorzieningen zijn, maar ook rust en ruimte. De tuinstad moest eigen industrie, handel en nijverheid hebben, terwijl op een groot deel van het grondgebied landbouw werd bedreven. De problemen van werkgelegenheid, volksgezondheid en verkeer van de overvolle grote stad zouden zo opgelost worden. De tuinstad was niet zozeer een verzameling huizen met veel groen, als wel een zaak van maatschappelijke vernieuwing.

Hoewel er slechts enkele echte tuinsteden gerealiseerd zijn, had een deel van de achterliggende ideeën in geheel West-Europa grote invloed. Veel stadsuitbreidingen werden uitgevoerd als tuindorpen of tuinwijken. Het ging dan vooral om relatief goedkope woningbouw op een min of meer dorpse plattegrond, met veel groen en eigen voorzieningen. Dit is het type tuindorp dat de Gemeentelijke Woningdienst in Amsterdam voor ogen stond en dat na 1918 op uitgebreide schaal gebouwd werd (Schreijnders, 1991, p. 136 e.v.). Hoewel ver verwijderd van het oorspronkelijke idee van Howard, bleef enig idealisme in de vormgeving van de tuindorpen zichtbaar, bijvoorbeeld in de nadrukkelijke aanwezigheid van verenigingsgebouwen op de centrale plaatsen. De bouw betekende hoe dan ook een grote vooruitgang ten opzichte van de (arbeiders)woningbouw uit de periode daarvoor, toen vooral lange, gesloten bouwblokken verzezen. In de steden resulteerde dit in buurten als de Amsterdamse Pijp, in kleinere plaatsen in lange jammers: rijtjes kleine woningen onder een doorgaande nok.

De uitwerking van de tuinstadgedachte was zeer divers en varieerde van tuindorpen ver weg van de bestaande bebouwing, met een eigen, geheel nieuwe, plattegrond en eigen voorzieningen, tot woningbouwcomplexen met slechts enkele kenmerken van een tuindorp. Een voorbeeld van de eerste variant is het Amsterdamse Tuindorp Watergraafsmeer, beter bekend als Betondorp. Een voorbeeld van de tweede soort tuindorpen is de omgeving van het Veenendaalse Talmapplein. Er werd tussen 1920 en 1923 een complex woningen gebouwd in een tuinwijkachtige opzet, bestaande uit huizen met ruime tuinen. Zij staan in blokken van twee, vier of zes langs de weg en zijn zo geplaatst, dat er gebogen gevelwanden zijn ontstaan. Zo is ruimte gemaakt voor flinke voortuinen, waardoor het complex een ruim, groen aanzicht heeft. Inmiddels zijn de oudste woningen grotendeels gesloopt en de latere gerenoveerd (Van 't Hof, Kooiman en Stol, 1992, pp. 56,118-119).

De Poortlaan vanaf de Parkweg. Foto van kort na de bouw in 1921. (GA 17400).

De vraag of ook de omgeving van het Poortplein te Ede als tuindorp kan worden aangeduid, zal in de rest van dit artikel worden beantwoord.

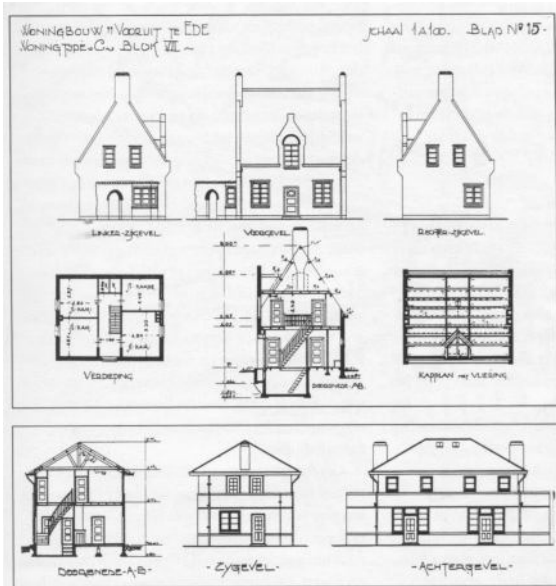
Initiatief tot stichting van het tuindorp

In augustus 1919 meldde de in Arnhem gevestigde NV Nederlandsche Kunstzijdefabriek (ENKA) aan de gemeenteraad van Ede het voornemen binnen de gemeente een fabriek te bouwen. Men had het oog laten vallen op een heideterrein ten zuiden van het station.

Over de voorgenomen stichting was al contact geweest met de burgemeester, mr.dr. C.O.Ph. Baron Creutz. Het plan omvatte een fabriek voor 2000 arbeiders (650 mannen en 1350 vrouwen) en een dertigtal beambten. Verwezenlijking was echter afhankelijk van de beschikbaarheid van personeel, hetgeen weer afhankelijk was van de mogelijkheid om arbeiderswoningen te bouwen. De gemeente moest aan de huisvesting bijdragen en dat kostte, rekende de burgemeester de raad voor, jaarlijks 22.000 gulden. Daar zou meer dan het dubbele aan inkomsten uit gemeentelijke belastingen tegenover staan. In later jaren is daar inderdaad sprake van (Geschiedenis van Ede, deel 2, p. 186).

Na enige discussie over het toekomstperspectief van de fabriek, wenselijkheid van industrievestiging in de gemeente en eventuele risico's, ging de raad akkoord. Men besloot mee te werken aan de bouw van 300 arbeiderswoningen en 30 middenstandswoningen. Het was van meet af aan de bedoeling een tuindorp te stichten.² De middenstandswoningen zouden niet in het tuindorp, maar elders in de

gemeente gebouwd worden. Uiteindelijk zijn die woningen niet gerealiseerd. De ENKA, die in 1921 met de produktie in Ede was begonnen, kocht in plaats daarvan bestaande woningen.

Twee fragmenten van het ontwerp van de architecten Eshauzier en Van der Burgh, 1920.

De bovenste tekening is een fragment voor een woning aan de Poortlaan; de onderste tekening laat een fragment zien voor de woningen aan de Blokkenweg. (archief gemeente Ede).

Vorbereiding en bouw

In december 1919 en september 1920 vond verdere besluitvorming plaats over de stichting van een tuindorp van 300 arbeiderswoningen ten behoeve van het personeel van de ENKA. De woningbouwvereniging Vooruit, speciaal voor het te bouwen tuindorp opgericht op initiatief van de ENKA, kreeg een voorschot voor de aankoop van grond, het egaliseren van het aangekochte terrein en het aanleggen van wegen.

In november 1920 werd een tweede voorschot verleend voor de bouw van het eerste deel van het tuindorp. Dit bestond uit 147 woonhuizen, 6 winkelhuizen, een kantoorgebouw en een magazijn (beide voor Vooruit). In totaal betrof het 154 woningen, later om financieel-technische redenen gedefinieerd als 159 woningen en 2 winkels. Tevens werd bepaald dat in de woningen alleen gewoond mocht worden (nering en bedrijf werden uitgesloten) en dat Vooruit de huur zou kunnen opzeggen als de ENKA dat wilde. Bovendien mochten in de woningen alcoholhoudende dranken niet ter verkoop in voorraad genomen of verkocht worden. De raad had enige twijfel over de deugdelijkheid van de woningen. Vooruit was al begonnen met de bouw, hoewel nog geen bouwaanvraag bij de gemeente was ingediend, en bleek halfsteensmuren op te trekken, terwijl de gemeentelijke bouwverordening éénsteens voorschreef. Volgens de burgemeester was echter tot ontheffing op dit punt besloten, wel moest Vooruit haast maken met de bouwaanvraag.

Tijdens de bouw werden de plannen nog enigszins bijgesteld door de raadscommissie die zich met het tuindorp bezig hield. In december 1922 besloot de

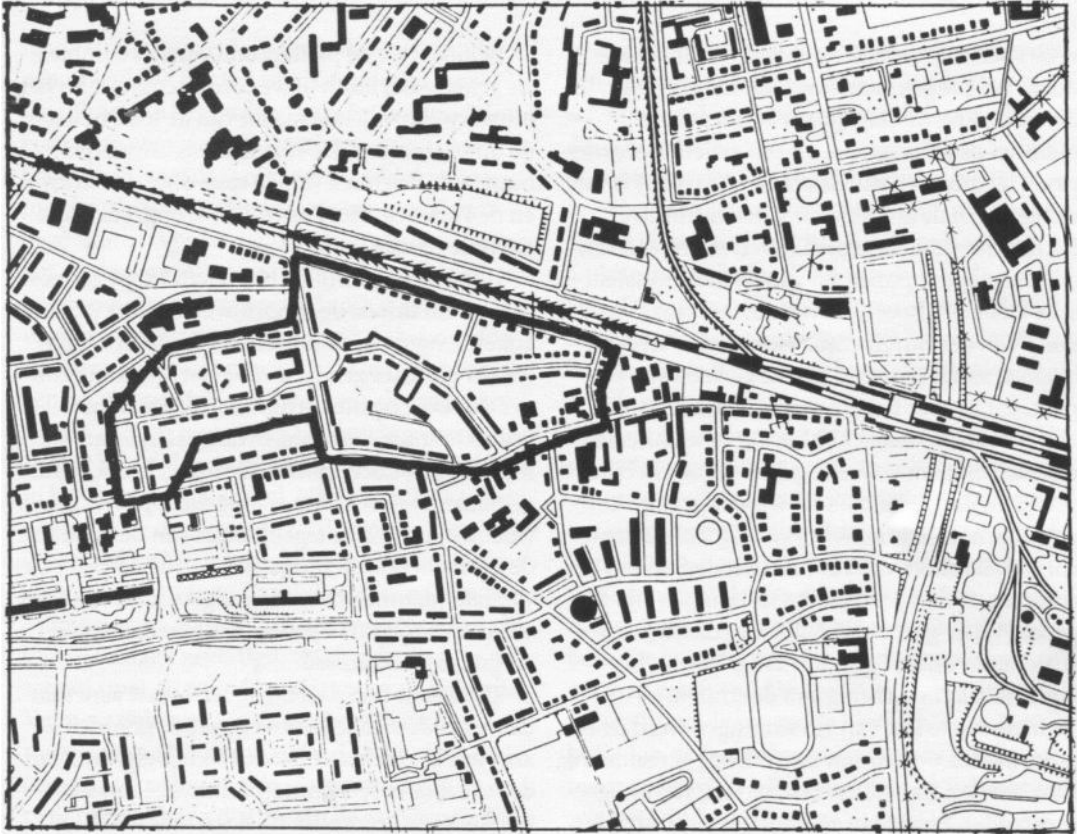
gemeenteraad positief over een voorschot aan Vooruit voor de bouw van een tweede complex van 140 woningen. Hiermee zou het oorspronkelijke plan van 300 woningen worden voltooid. Omdat de genoemde raadscommissie het aanvankelijke ontwerp niet erg kon waarderen, brachten de architecten een aantal wijzigingen aan. Het nieuwe bouwplan vertoonde in afwijking zowel van het oorspronkelijke plan als van het bestaande complex, het karakter eener open bebouwing. De raad ging hiermee akkoord op voorwaarde dat de gemiddelde huur niet meer zou bedragen dan 5 gulden per week. Toch waren de raadsleden in 1923 niet erg tevreden. Men vond dat de ENKA, gezien de grote winsten, wel wat meer geld in de woningbouw kon steken.

Op 22 oktober 1924 werd door de architect P.J.W.J. van der Burgh namens Vooruit de bouwaanvraag voor het tweede complex ingediend en werd door B en W een voorwaardelijke vergunning verleend.³ Daarna kon het complex voltooid worden.

Uit de gehele gang van zaken met betrekking tot het tuindorp, blijkt dat de raad niet opgewassen was tegen de kennelijke alliantie tussen de ENKA en de burgemeester. De raad had nogal eens het gevoel voor voldongen feiten te worden geplaatst. De burgemeester wees echter steeds op het besluit uit 1919: er was toen besloten en er bestond geen weg terug. Inmiddels had Vooruit vrij spel. Toen het eerste complex al voor een groot deel was voltooid, was de vereiste bouwaanvraag nog steeds niet binnen. Mede hierdoor ontbrak tijdens de bouw adequaat gemeentelijk toezicht. Raadslid Kroon zei in 1924 over de burgemeester dat deze medegewerkt heeft aan de samenstelling van het contract, dat zoo handig en deskundig in elkaar gezet is, dat alle troeven in handen van de ENKA zijn. De zaak sleepte zich nog een aantal jaren voort, vooral met betrekking tot de financiële achterstand van de woningbouwvereniging bij de gemeente. In 1932 werd een definitieve afbetalingsregeling getroffen met de AKU (Algemeene Kunstzijde Unie), waarin de ENKA in 1929 was opgegaan.

Over de eigenlijke bouw van het tuindorp komen we niet veel te weten. Documentatie heeft niet plaats gevonden of is niet bewaard gebleven. Pas uit latere stukken blijkt hierover een en ander. Zo waren in het tweede complex van 140 woningen geen kasten en bergplaatsen aangebracht. In 1931 oordeelde de raad dat er nog schuurtjes bij en kasten in de woningen moesten worden geplaatst. Dit gebeurde inderdaad; in het archief met betrekking tot Vooruit bevinden zich bestek en voorwaarden voor eenvoudige, van een plat dak voorziene schuurtjes. Ook liet de kwaliteit van de woningen te wensen over. Er was geregeld sprake van allerlei onderhoud en opknapbeurten. De situatie werd nog verergerd door de leegstand, vooral in de crisisjaren toen het aantal werknemers bij de AKU drastisch terug liep (5000 in '29, 2000 in '35). In 1932 stond een derde van de woningen leeg en was er sprake van vandalisme. In de toelichting op de verlies- en winstrekening en de balans van het eerste complex van Vooruit uit 1937 wordt de slechte kwaliteit van de huizen toegegeven. Ze zijn namelijk gebouwd in den allerduurste tijd waardoor

Het Poortgebied, gelegen ten westen van het Station Ede-Wageningen

te veel moest worden bezuinigd op de bouwkosten, terwijl bovendien de materialen niet altijd van de beste kwaliteit waren. Deuren, ramen en verder houtwerk in de woningen waren gebeitst in plaats van geverfd, terwijl de kamers niet waren behangen.

Plattegrond, bebouwing en ruimtelijk karakter

Bebouwing

Op enkele na ontbreken de bouwtekeningen van de tweede fase en ook de toelichting van de architecten bij het gehele plan is niet bewaard gebleven. Toch is het mogelijk enkele uitspraken te doen. We mogen aannemen dat het complex, in de wandeling woningbouw Vooruit geheten inclusief de plattegrond, als één geheel is ontworpen. Het ontwerp van de eerste fase (1920) is van de hand van de architecten Van der Burgh en Eschauzier (later hoogleraar in Delft en één van de bekendste exponenten van de traditionalistische Delftse School). De tweede fase (1924) is door Van der Burgh alleen getekend. Van het begin af aan is er echter sprake geweest van één plan, dat in twee fasen zou worden uitgevoerd. Het is daarom waarschijnlijk dat de architecten een (schets)plan voor het gehele gebied hebben gemaakt, dat per fase nader werd ingevuld. Uit de Raadsnotulen en uit het verslag van de Raadscommissie blijkt, dat voor de tweede fase van het complex de

oorspronkelijke tekeningen zijn aangepast.⁴ Niet geheel duidelijk is of daarbij ook structurele wijzigingen zijn aangebracht, bijvoorbeeld in de richting van de straten. In de eerste fase van 159 woningen werd de bebouwing ten oosten van de Kerkweg gerealiseerd: Blokkenweg, Zijdelaan, Twijnstraat, Kerkweg (oostzijde), Poortlaan en Poortplein (oostzijde). In fase twee, 140 woningen, werd het deel ten westen van de Kerkweg bebouwd: Blotenbergaan, Kempjeslaan, Nijverheidplein, Nijverheidlaan, Graafhoek, Korte Laantje en de westzijde van het Poortplein en de Kerkweg.

Bekijken we de plattegrond van het complex als geheel, dan kunnen we constateren dat bij het ontwerp gebruik is gemaakt van de toen bestaande infrastructuur. De eerste fase is ontworpen binnen de driehoek van de spoorlijn, de Kerkweg en de Parkweg. Het Poortplein is opgevat als de centrale ruimte in het plan. Het was ongetwijfeld het eenvoudigst geweest het terrein tussen de spoorlijn en de Parkweg met enkele lengte- en dwarsverbindingen in te richten. Er is echter gekozen voor een oplossing zonder dit soort rechte verbindingen, maar met geknikte straten, althans in de straten waarbij van de oudere infrastructuur gebruik werd gemaakt. De Poortlaan is mogelijk opgevat als (nieuwe) oostelijke tegenhanger van de bestaande Blotenberglaan-Industrielaan (de namen zijn van later datum). Door de aangebrachte knikken wordt de vrij grote openheid van het plan weer enigszins gereduceerd.

De tweede fase sluit bij de eerste fase aan. Aan de westzijde van de Kerkweg gaat de noordelijke arm van het plein over in de Blotenberglaan. Aan de zuidzijde is op symmetrische wijze een soortgelijke straat gecreëerd. Bij de tweede fase heeft men dus gebruik gemaakt van de bestaande verbindingen Blotenberglaan-Industrielaan en de Verlengde Parkweg. De bebouwing aan de Industrielaan en de Verlengde Parkweg hoort niet bij het complex. Tussen de twee op het plein aansluitende straten zijn enkele korte dwarsverbindingen aangelegd: Korte Laan, Kempjeslaan en Graafhoek. In het midden van de Graafhoek ligt een plantsoentje, op de oost-west-as van het Poortplein, met daar omheen vier blokjes woningen. De ruimte rondom de bebouwing aan deze straten is beduidend minder groot dan die in het eerste complex. Een tweede verschil is dat in het tweede complex meer gebruik is gemaakt van verspringende rooilijnen, terwijl de bebouwing minder aangesloten is. Dit laatste is mogelijk een gevolg van de bemoeienis van de raadscommissie, die een meer open bebouwing voorstond.

Het Poortplein is duidelijk de centrale ruimte in het complex als geheel. Niet toevallig ligt het plein aan de doorgaande Kerkweg. Op deze wijze is het centrum van het tuindorp als het ware verbonden met en tegelijkertijd onderdeel van de buitenwereld. Aan het plein werden ook enkele voorzieningen gevestigd, waaronder in 1930 een school (met als tweede onderwijzer de bekende Veluwe publicist Jac. Gazenbeek) en een muzikant. Opvallend is dat de school op de

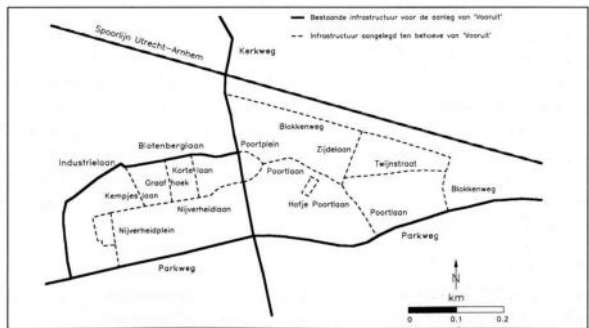
ontwerptekening van de plattegrond van fase twee ontbreekt en dus niet in de oorspronkelijke plannen was opgenomen. Het gebouw werd in 1929-1930 neergezet naar ontwerp van de dienst Gemeentewerken. Van de winkels op het Poortplein, waarin het oorspronkelijke plan voorzag, werden slechts die onder de bogen gerealiseerd.

Een tweede plein, het Nijverheidplein in het tweede deel van het complex, is secundair, zonder veel verbinding met de buitenwereld. Het plein is als het ware in de plaats van een verbinding tussen Nijverheidlaan en Industrielaan geprojecteerd. Nog lager in rang zijn 't Hofje aan de Poortlaan en het plantsoentje in de Graafhoek.

Als geheel is de structuur van het tuindorp vrij eenvoudig en bestaat uit enkele elementen. Behalve in de pleinen is er geen hiërarchische geleiding in het plan.

Bebouwing

De stijl van de bebouwing is traditionalistisch. De bouwtekeningen wijken vooral in de detaillering sterk af van de uiteindelijke gebouwen, die een stuk eenvoudiger uitgevoerd zijn. De verscheidenheid

Detailkaart Poortgebied

in de bebouwing ligt mede daardoor nu meer in variatie in de hoofdvorm dan in de mate van detaillering. De afwisseling in hoogte en het verspringen van de rooilijn dragen bij aan de gevarieerdheid van het straatbeeld. De architectonische kwaliteit van de tweede fase is laag. De huizen zijn niet of nauwelijks gedetailleerd en ook in bouwmassa niet bijzonder. Vrijwel de gehele bebouwing bestaat uit blokjes van enkele woningen.

In de eerste fase zijn de belangrijke punten in de stedenbouwkundige structuur benadrukt met wat meer gedetailleerde en enigszins nadrukkelijker vormgegeven bebouwing, zoals de poortgebouwen aan begin en eind van de Poortlaan.

Kenmerkend voor met name de bebouwing tussen Poortplein en Zijdelaan is de beslotenheid. De bouwblokken staan dicht op elkaar en vormen een front. De grootte van de achterterreinen is aan de voorzijde niet zichtbaar. Het hofje aan de Poortlaan vormt een bijzonder element in zowel de plattegrond als de bebouwing van het complex.

Een aantal oorspronkelijke huizen is inmiddels vervangen door nieuwbouw (Twijnstraat, Blokkenweg). Bovendien zijn inmiddels veel huizen gewijzigd met voorbijgaan aan het oorspronkelijk karakter (nieuwe, grove detaillering, dakkapellen, gewijzigde raamindeling).

Ruimtelijk karakter

Het tuindorp van Vooruit is vergelijkbaar met het woningcomplex voor de bouw-

verenigingen Patrimonium en Ede van de architecten G. Feenstra en L. van Zoelen. Het gaat hierbij om het rond 1920 gebouwde complex ten noordwesten van de Maanderweg, aan de Talmalaan en omgeving. De bebouwing heeft plaats gehad in den geest van een tuindorp. De richting der windstreken bepaalde in hoofdzaak de richting der wegen (Zwiers, 1928, p. 65). De woningdichtheid van het plan is 39 woningen per hectare. Evenals bij het complex van Vooruit zijn de binnenterreinen hier vrij groot, echter nergens zo groot als in de eerste fase van Vooruit. Hiermee komen we op een verschil tussen het stedelijke en het landelijke tuindorp. In de landelijke tuindorpen, maar ook bij andere vormen van arbeiderswoningbouw, waren de tuinen zo groot dat men kippen kon houden en groente verbouwen. Dit sloot aan bij de gewoonte ten plattelande dat vrijwel iedereen een stukje eigen grond had voor groente en kleinvee. Ook in tuindorp Het Lansink in Hengelo waren de tuinen ruim bemeten en speelden deze een rol in de voedselvoorziening (Baaiman en Haag, 1991, p.33). De lagere grondprijzen buiten de steden maakten het mogelijk dat er ruimer gebouwd kon worden.

Dat de tuinen in de binnenterreinen bij Vooruit ook als zodanig functioneerden, blijkt bijvoorbeeld uit de advertenties in de Edesche Courant.⁵ Op 4 februari 1928 worden een kippenhok met vijf Columbiakippen door Poortlaan 14 aangeboden en op 7 maart 1928 onder andere 3 kippenhokken met ren, boonenstaken en Richel-hout door de bewoner van Korte Laantje 4. Voor echte plattelanders was de tuin echter toch niet genoeg. Wie uit die groep het zich kon veroorloven, vertrok weer uit het tuindorp naar een vrijstaande woning op eigen grond.

Het tuindorp-achtige karakter van het complex blijkt niet alleen uit de eigen, dorpse plattegrond en de grote hoeveelheid tuinen, maar ook uit de openbare groenvoorziening en de geleding van de straten. De huizen zijn voorzien van een voortuin, terwijl de straat (oorspronkelijk verhard met koolsintels) geflankeerd wordt door extra groenstroken met bomen. Dit beeld bestaat nu nog onder andere in de Poortlaan. Ook waar de voortuinen betrekkelijk ondiep zijn, zoals aan de Blokkenweg, is de groenstrook aangelegd.

Een tuindorp in Ede?

De vraag rijst nu in hoeverre er in Ede een tuindorp is gebouwd. Raadslid Van Hunnik, die in Hengelo tuindorp Het Lansink zag, had er in 1921 moeite mee. Er werden blokken (13 huizen aan een stuk) gebouwd, waar hij vrijstaande woningen voorstond en de huizen waren hem te klein. In 1923 werd door raadslid Jochemsen gezegd dat er krotwoningen gebouwd werden. Volgens Van Hunnik weer,

Poortlaan 48 t/m 52. Opvallend zijn de in- en uitzwenkende kopsgevels (foto A. Ruijs, GA 29732)

in 1924, was er niets van een tuindorp terecht gekomen. Ongetwijfeld had het raadslid bij gebruik van de term tuindorp alleen de uiterlijke verschijningsvorm op het oog, zonder achterliggende ideeën bijvoorbeeld met betrekking tot een zo divers mogelijke werkgelegenheid. Immers van meet af aan was Vooruit bedoeld als fabriekskolonie: arbeiderswoningbouw voor en door een fabriek, al dan niet uitgevoerd in de trant van een tuindorp. Het Agneta-park in Delft is het bekendste voorbeeld van zo'n fabriekskolonie in Nederland. In 1883 begon de Nederlandse Gist- en Spiritusfabriek met de aanleg. De directeur van de fabriek woonde in een villa midden in het dorp. Ook het eerder genoemde Het Lansink in Hengelo was zowel tuindorp als fabriekskolonie voor de firma Stork (Schreijnders, 1991, p. 80 e.v.; Baaiman en Haag, 1991). Kenmerken van de fabriekskolonie zien we ook in Ede. Woningbouwvereniging Vooruit was vanuit de ENKA opgericht en bleef nauw met het bedrijf verbonden. Aanvankelijk konden alleen ENKA-arbeiders in het complex wonen, de fabriek werkte verhuur aan anderen tegen. De patriarchale sfeer bij de ENKA, waarbij geprobeerd werd een van bovenaf geleide bedrijfsgemeenschap binnen en buiten de fabriekspoort op te bouwen, zien we terug bij Vooruit (Van Eek, 1938, p. 84 e.v.).

Al met al kunnen we concluderen dat het woningbouwcomplex Vooruit is opgezet als fabriekskolonie voor en door de ENKA. We hebben echter in het bovenstaande ook gezien dat bij de uitwerking van de tuinstad-gedachte de oorspronkelijke ideeën zodanig getransformeerd zijn dat een ruim en met veel groen opgezet woningbouwcomplex op een eigen plattegrond een tuindorp mag heten. Een ruime opzet, groen en een eigen plattegrond heeft Vooruit zeker, en daarmee kunnen we de vraag of het hier al dan niet een tuindorp betreft bevestigend beantwoorden.

Waardering

De cultuurhistorische waarde van het tuindorp ligt vooral in de stedenbouwkundige structuur in combinatie met de aanwezige bebouwing, die samen het tuindorpkarakter uitmaken. Als zodanig is het gebied uniek in Ede. Er is sprake van een verwevenheid van stedenbouwkundige en architectonische aspecten, waarbij niet zozeer de gebouwen op zich de waarde bepalen, als wel de samenhang tussen gebouwen en de plattegrond.⁶ Bovendien is het tuindorp van belang als beelddrager van de plaatselijke politieke en sociaal-economische geschiedenis op het vlak van industrialisatie (ENKA) en (sociale) woningbouw.

De stedenbouwkundige structuur van het tuindorp, met als voornaamste elementen het stratenpatroon en de binnenterreinen, is nog geheel aanwezig. De binnen de structuur van belang zijnde pleinruimten: het Poortplein, het Nijverheidplein, het hofje aan de Poortlaan en het plantsoentje in de Graafhoek, zijn betrekkelijk gaaf. De binnenterreinen hebben voor een deel hun oorspronkelijke functie behouden, voor een deel ook zijn ze in gebruik voor andere doeleinden (gebouw De Bazuin, gebouw postduivenvereniging). Als geheel maken de terreinen een enigszins rommelige indruk.

Een deel van het oorspronkelijke straatprofiel van de eerste fase is bewaard gebleven, van dat van de tweede fase is vrijwel niets over.

Het grootste deel van de bebouwing in het complex is origineel en bestaat uit een- tot twee-laags, merendeels vrij eenvoudige bebouwing. Niet tot het oorspronkelijke complex behorende woningen staan aan de Blokkenweg en de Twijnstraat. De bebouwing van de eerste fase van het tuindorp is, zowel wat betreft hoofdvorm als detaillering het meest interessant. De tweede fase bestaat hoofdzakelijk uit nauwelijks gedetailleerde bouwblokjes van slechts enkele woningen.

Aanbevelingen

De aanbevelingen in het rapport zijn er op gericht de oorspronkelijke kwaliteit (stedebouwkundig en architectonisch) en de huidige kwaliteit (gaafheid en herkenbaarheid) van het tuindorp veilig te stellen waar die het grootst zijn: aan het Poortplein en de Poortlaan. Tevens is het mogelijk de aanwezige kwaliteit te verhogen door maatregelen als het terugbrengen van het oorspronkelijk profiel, waar dat is verloren gegaan. Verder door het herstel van de doorloop onder het poortgebouw aan de Parkweg en de versterking van het Poortplein als centrale groene ruimte.

Huidige situatie

De stand van zaken is nu, half oktober 1993, als volgt. De Edese monumenten-

Poortlaan 56 t/m 62 vormt samen met de tegenover gelegen woningen nummer 71 t/m 77 een overgang naar de poortgebouwen aan het Poortplein. (Foto A. Ruijs, GA 29725)

commissie acht de structuur van Poortplein, Poortlaan, Zijdelaan en Twijnstraat, inclusief een groot deel van de bebouwing, de straatprofielen en de aanwezige bomen, beschermenswaardig. Bij verwezenlijking van deze bescherming zouden de belangrijkste architectonische en stedenbouwkundige elementen van het tuindorp behouden blijven en een rol kunnen spelen in toekomstige ontwikkelingen. De vereniging 'Oud-Ede' heeft een verzoek tot plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst ingediend met betrekking tot globaal dezelfde panden als genoemd door de monumentencommissie. De dienst Ruimtelijke Ordening en Volkshuisvesting van de gemeente staat eveneens behoud van de belangrijkste elementen van het tuindorp voor. Bureau Quadrat, atelier voor stedenbouw, landschap en architectuur, heeft inmiddels in opdracht van de gemeente een stedenbouwkundige verkenning voor het gebied gemaakt, met daarin onder meer voorstellen voor sloop van een deel van de bestaande woningen en bouw van bejaardenwoningen op de grote binnenterreinen van de oudste fase van het complex. Uitgangspunten voor de herinrichting zijn onder andere het handhaven en versterken van het tuindorpkarakter en handhaving en renovatie van de beeldbepalende elementen (Quadrat, 1993). Daartoe worden de halfronde ruimte van het Poortplein met de aanliggende bebouwing en een deel van de Poortlaan (met de karakteristieke 'knik') gerekend. Plein en laan zouden zo in de toekomst beeldbepalend worden in een tuindorpageachtige buurt, waar oude en nieuwe bebouwing harmonieus op elkaar aansluiten.

Literatuur

Baalman, D. en A.E. Haag (1991): *Tuindorp Het Lansink, Hengelo*. Monumenten, 12e jrg. nr. 12, pp. 32-36.

Eck, H.J. van (1938): *Boeren en fabrieksarbeiders. Een sociografie van de gemeente Ede*. Amsterdam.

Geschiedenis van Ede, deel II, uitgave Vereniging 'Oud-Ede' te Ede. Wageningen, z.j. (circa 1939).

Hof, J. van 't, M. Kooiman en T. Stol (1992): *Veenendaal. Geschiedenis en architectuur*. Zeist.

Nijhoff, R.H. (1981). *Op stap in Oud Ede*. Ede.

Quadrat. *Atelier voor stedenbouw, landschap en architectuur* (1993): Stedenbouwkundige verkenning *Oud-Ede Zuid*. z.p.

Schreijnders, R. (red.) (1991): *De droom van Howard. Het verleden en de toekomst van de tuindorpen*. Amsterdam/Rijswijk. (uitgave ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van het gemeentelijk Woningbedrijf Amsterdam).

Zwiers, L. (1928): *Kleine woningen*. Amsterdam.

Noten

¹ Het rapport is uitgebracht door de gemeente Ede, onder verantwoordelijkheid van de Monumentencommissie en hoofdzakelijk geschreven door Marinus Kooiman (extern onderzoeksbureau) en Brigitte Giesen-Geurts (coördinator monumentenbeleid, dienst Ruimtelijke Ordening en Volkshuisvesting, gemeente Ede). Aan de totstandkoming van dit artikel hebben Marijke Beek, kunsthistorica te Amsterdam en Jan van 't Hof, waarnemend coördinator monumentenbeleid gemeente Ede, bijgedragen.

² Raadsnotulen, 1919, pp. 491,493, m.b.t de aanleg van een tuindorp, p. 496. Raadsnotulen, bouwvergunningen, bouwtekeningen en andere stukken m.b.t het tuindorp, alle in Gemeentearchief Ede.

³ Register aanvraag bouwvergunningen, nr 3094. De bijbehorende bouwtekeningen bleken op één na niet terug te vinden.

⁴ In het Gemeentearchief Ede zijn de oorspronkelijke tekeningen en plattegronden van de plannen voor de eerste fase bewaard gebleven, van de tweede fase zijn drie bouwtekeningen, het bestek van de laatste 70 woningen en de aangepaste plattegrond bewaard gebleven. In het archief van Eschauzier in het Nederlands Architectuur Instituut te Rotterdam is niets over Ede te vinden, van Van der Burgh is geen archief aanwezig.

⁵ Edesche Courant, Nieuws- en Advertentieblad voor Ede en Omstreken. Collectie Historisch Museum Ede.

⁶ Ook binnen het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) in de provincie Gelderland, dat zich met name richt op de stedebouw en de woningbouw uit de periode 1850-1940, is het Poortplein en omgeving als waardevol gebied aangemerkt.

Dit artikel krijgt nog een vervolg. Dat zal gaan over de woningen ten westen van de Kerkweg (tussen Verlengde Parkweg en de spoorlijn Arnhem-Utrecht) die oor-

---

Historisch Ede door schildersogen - expositie 27 juli t/m 11 augustus 2019

Simon van de Pol

Cultura heeft als openbaar gebouw geen goede beveiliging voor kunstwerken. Daarom staan de schilderijen van de Vereniging Oud Ede al bijna vijf jaar in depot; veilig maar onzichtbaar.

Huis Kernhem is een mooie locatie met goede belichting en beveiliging. Het Stichtingsbestuur van Huis Kernhem organiseert door het jaar heen exposities van en voor kunstenaars. In overleg met Huis Kernhem mochten het Historisch Museum Ede en de Vereniging Oud Ede drie weekenden exposeren in Huis Kernhem.

Als de schilderijen hangen en iedereen er met voldoening naar kijkt, ben je al haast vergeten hoeveel voorbereiding het opstellen van een expositie kost.

De Vereniging heeft een collectie van ongeveer 300 schilderijen/aquarellen/litho's/tekeningen. Alle werken zijn gefotografeerd en digitaal opgeslagen. Ze zijn ook bijna allemaal te vinden op www.collectiegelderland.nl onder *HME*. In Huis Kernhem kunnen ongeveer 50 schilderijen van gemiddelde grootte worden opgehangen, maar overdaad schaadt. Dus selecteren uit ons bestand en daarna opzoeken in het depot waar alle werken goed ingepakt en systematisch opgeborgen zijn. Bij het opzoeken en bekijken blijkt dat er hier en daar een lijst moet worden aangepast of hersteld.

Toen de selectie rond was, werd op de plattegrond van Huis Kernhem een voorlopige indeling gemaakt plus beschrijvingen van de schilderijen en hun makers.

De opening van de expositie op de hete zaterdagmorgen van 27 juli door wethouder Hester Veltman ging vooraf door een exposé van zoon Kas en vader Buunk over het schilderij dat Cornelis Vreedenburg in 1938 vanuit de serre van de Hindekamp maakte en het werd vergeleken met het onlangs verkregen schilderij uit 1930 door Catharina Kool van het koetshuis van Kernhem.

In *De Zandloper* 2013-1 beschreef Nittert Postema hoe de luidklok in 1968 uit Kernhem verdween en in 2010 werd teruggegeven onder de voorwaarde dat de klok een mooi plekje krijgt en wordt gebruikt voor bijvoorbeeld het openen van exposities. Zo opende wethouder Veltman de expositie door de klok flink te luiden.

In drie weekenden tijd hebben 453 mensen de expositie bezocht. Er werden niet alleen volop vragen gesteld over waar of hoe een schilderij is ontstaan, maar ook heel veel herinneringen opgehaald. En al doende werden wij ook weer wijzer. Bijvoorbeeld dat in onze collectie werk van *Wim Mulder* (1908–1992) ontbreekt. Mulder is in Ede nog volop bekend als schilder, glaskunstenaar en vooral als leraar voor amateurschilders. Ons werd een werk van Mulder als gift aangeboden, maar helaas niet van een object uit Ede. De Vereniging houdt zich dus zeer aanbevolen.

Veel bezoekers vonden het jammer dat in Ede niet vaker werken uit de geschiedenis werden getoond. De expositie is wat de Vereniging betreft dan ook zeker voor herhaling vatbaar. En wie weet komt er ooit een moment dat Ede een permanente expositieruimte heeft. Een ruimte voor onze schilderijen en ook voor de vele mooie werken die in het archief van de gemeente liggen te wachten om gezien te worden: de behoefte is er.

Pak maar een doos 18:

Op de grens van Barneveld en Ede

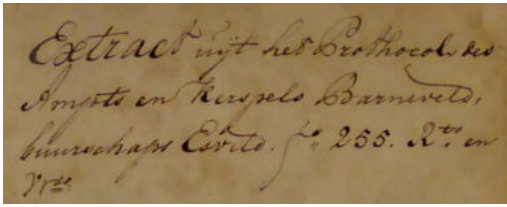
Gerard van Bruggen

Niet eerder is het voorgekomen dat een mij in het Gemeente-archief aangereikte doos niet heeft geleid tot een artikel in deze rubriek – deze keer wel. Het volgende gebeurde name-lijk. Op mijn verzoek werd een doos uit het depot gehaald; mij werd verteld dat deze doos archiefmateriaal uit het bezit van de Vereniging Oud Ede bevatte. Het ging om een archief (of een deel daarvan) van de familie Geel, waarbij vrijwel alle stukken betrekking hadden op een militair uit deze familie. Terwijl ik bezig was de inhoud van deze doos te bestuderen, vertelde een in de studiezaal aanwezig bestuurslid van de Vereniging Oud Ede me dat er nog iemand met deze stukken bezig was. Ik ben toen uiteraard gestopt en heb de doos laten terugplaatsen in het depot.

Een week later deed ik opnieuw het verzoek een doos voor me te pakken, met bijgaande doos *Collectienummer 1013* als gevolg. Dat dit geen willekeurige doos is, bleek wel uit het commentaar: *‘We weten eigenlijk niet zo goed wat we hiermee moeten.’* Ik eigenlijk in eerste instantie ook niet, maar twee keer een doos laten terugplaatsen is mijn eer te na, dus toch maar eens beter kijken. *Documentatieverzameling resoluties en notariële akten, 1729-1912* vermeldt het etiket als inhoud. Volgens de ‘Inleiding en verantwoording’ in het archievenoverzicht op Archieval gaat het om een verzameling akten die *‘via omwegen bij het Gemeente-archief Ede terecht gekomen’* is. *‘Het merendeel van de bescheiden zat in een omslag, die al heel lang in het depot lag. Vermoedelijk zijn deze bescheiden afkomstig van een verzamelaar uit de omgeving van Lunteren, omdat veel stukken betrekking hebben op percelen grond in het grensgebied tussen Barneveld en Lunteren.’*

Bladerend door de stukken wordt deze constatering volledig bevestigd en heb ik

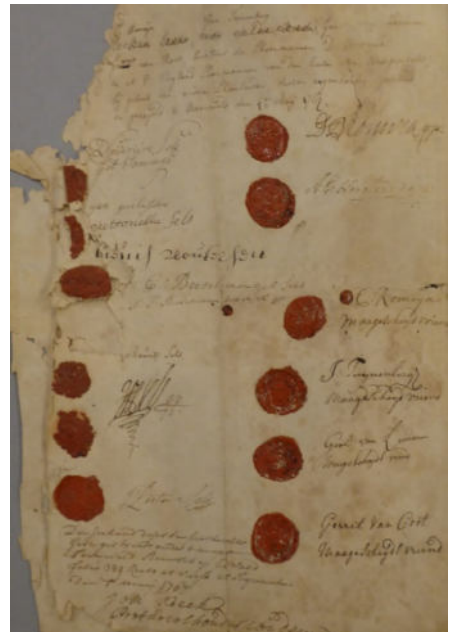
Extract uit het Protooek des
Smolts en Kerspels Barneveld,
buurschaps Esveld. f. 255. 2de en
3^{de}

de indruk dat de stukken eerder in het gemeentearchief van Barneveld thuishoren dan in Ede. Het allereerste stuk heeft bijvoorbeeld de hierbij afgebeelde kop met een duidelijke verwijzing naar Barneveld. Later kom ik echter ook wel stukken tegen die in Ede thuishoren. Het is geen losse verzameling akten, maar een collectie waarin wel enig verband aanwezig is. Zo zijn de hoofrolspelers in een deel van de akten leden van de familie Sels. Het begint met Joost Sels (1701-1759 - 'capitain ter zee', later 'schout-bij-nacht van Hollandt & Westfrieslandt &&&' en ooit beschreven als 'eigenwijs en onverdragelijk koppig') en zijn vrouw

Catharina Vlamingh, die in Wageningen wonen. Een aantal akten betreft de aankoop door dit echtpaar van het erf en goed *Den Broek* in de buurschap Esveld onder Barneveld; het gaat hier om het nog steeds bestaande landgoed Dene(n)broek (zie foto) – zoon Johan van Sels (in Wageningen geboren en in Barneveld begraven) noemt zich heer van Dennenbroek. Een zeer uitgebreide en inmiddels sterk door de tand des tijds aangeraakte akte wordt opgesteld negen jaar na de dood van de schout-bij-nacht, die tijdens een zeetocht onder zijn commando ter bescherming van koopvaardijsschepen naar de West in 1759 door ziekte op Curaçao overleed. De akte begint met een beschrijving van 't erf en goedt genaamt *Den Broek* bestaande in een behuizing met zijn kamers, twee schuuren, twee schaapschotten, twee bergen (hooibergen-GvB), backoeven en ...?..., voorts hooven, boomgaarden beneeven eenige opgaande boomen, alle binnen en bij de gragt geleegen'. Vele andere bezittingen van de weduwe Sels volgen: een plaggenveld, een klaverhofje, stukken bouwland en dergelijke, alles 'onder Barneveldt'. Echter ook 'onder Ede' wordt bezit beschreven: 'twee campjes hooijlant gen^t de Polle....'. Op deze Edese stukken land groeit ook hout, dat bestemd is voor gebruik bij Den Broek en op de verponding te naam staat als 'de Butselen' – pachter van deze stukken land is Willem Melchersen.

Beschreven wordt dat het landgoed Den Broek met toebehoren (inclusief een bank in de kerk te Barneveld) tot 'een vasten en ewelijken

eigendom’ aan douarière Sels zal behoren evenals het Barneveldse erf de Gagelcamp en het Edese erf de Bruine Hoeve. Een ander Edese erf met toebehoren in de buurtschap Maanen, genaamd de Eltscamp, wordt toebedeeld aan zoon Maurits Sels. Zoon Pieter Sels krijgt ook Edese goederen, namelijk het goed Vaneveld met zijn *‘ab en dependentiën*’ en het erf de Voorcamp in Maanen evenals *‘een Caterstee aldaar gelegen*’.

Verrassend is de melding van het in de Edese geschiedenis bekende Bloederf: zoon Gerrit Sels krijgt namelijk toebedeeld *‘het Bloederve, zijnde Heerengood onder Buurtschap Veldhuizen gelegen*’. Verder krijgt Jan het Edese erf de Bont (in de Valk) en een stuk land met de naam ...?..meterscamp.

Nog vele voorwaarden en dergelijke worden in deze acht pagina’s omvattende akte beschreven. Dat het om een belangrijke zaak gaat blijkt wel uit de laatste pagina waarop maar liefst twaalf zegels gedrukt worden.

Eveneens in relatie tot de familie Sels bevindt zich in de doos een aantal akten over koop en verkoop in 1797 van het landgoed Doornesteeg in Barneveld; volgens een lijst van boerderijnamen in Barneveld lag dit naast het goed Den Broek.

Een derde eigendom van de familie Sels is het in Ede gelegen erf *Geutzelaar*; in 1810 wordt dit met enkele stukken land door Jacobus Pieter Sels verhuurd voor een jaarlijkse pacht van *‘Honderd en dertig guldens á 20 st (stuivers) ’t stuk*’ aan het echtpaar Jan Hendriksen de Lang en Petronella Hendriksen.

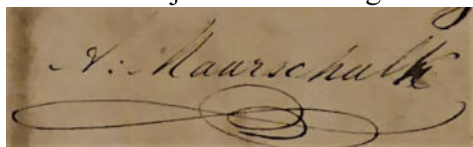
Jacobus Pieter Sels was een rijk man: in de doos bevindt zich een lijst van goederen, die – hoewel zeer slecht leesbaar – door zijn lengte aantoont dat deze *‘Eerste Lieutenant bij het achtste Bataillon Infanterie Landmilitie*’ onmogelijk al zijn bezittingen in één oogopslag kon overzien. Wanneer hij in Maastricht gelegerd is, laat hij een akte opstellen dat hij zijn broer Joost *‘tot zijnen generalen en specialen gemagtigde*’ aanstelt; een merkwaardige keuze want deze marineofficier woont in Havelte bij Meppel. Het blijkt echter te gaan om de verkoop van zijn onroerende goederen onder Barneveld en Lunteren, te weten *‘de Bank of Dennebroek*’ (de naam is dus gewijzigd), de Doornesteeg en Geutselaar. Niet alles wordt verkocht, want volgens een akte uit 1814 wordt de Doornesteeg door Joost Sels verpacht aan het echtpaar Maas Hendriksen en Evertje Eversen, waarbij de administratie wordt overgelaten aan Barneveldse notarissen (o.a. Meij Mettenbrinck).

Uitgebreidere bestudering van deze akten zal ongetwijfeld meer informatie opleveren, maar dat zou te veel zijn in het kader van dit artikel. Duidelijk wordt wel dat de erven Den Broek (Dennebroek), Doornesteeg en Geutselaar de hoofdrolspelers zijn in deze doos. Ook van andere families zijn er akten in de doos aanwezig, zoals van de familie Croes (sommige in erg slechte staat – zie afbeelding) en de familie Monnees, evenals akten betreffende

Jasper Hendrik van Zuijlen van Nievelt, Hartog Mozes Hartog, Frans Rudolf Spengler en Adriaan Maarschalk. In alle akten echter gaat het over de relatie die deze personen hebben tot één of alle genoemde erven.

Een volgende overgang van het drietal goederen vindt plaats in 1829 als bij notaris Hermanus Meij Mettenbrinck in Barneveld een uitgebreide akte wordt opgesteld, waarbij deze door de in Amsterdam aan de Prinsengracht wonende Margaretha van Dulken, weduwe van Bernardus Paschen, verkocht worden aan Adriaan Maarschalk, rentenier te Ede. De drie erven, die slechts twee jaar tot het uitgebreide bezit van Paschen behoord hebben, worden weer uitgebreid beschreven, waarbij ook belendende percelen genoemd worden. Zo zijn de bureu van Dennenbroek de erven De Varkenskeutel, Sporler, Den Biezen, Butzelaar en Den Burg. De Doornesteeg wordt begrensd door Geutselaar, Den Biezen, Dennenbroek en de Varkenskeutel en naast Geutselaar vinden we Bakkenes, de Meuluntersche Broek, Dennenbroek, Doornesteeg, de Varkenskeutel, Veller, De Kieft en Bakkenes – duidelijk is dat de drie hoofderven in dit geheel aan elkaar grenzen. Adriaan Maarschalk koopt de erven met het beding dat *'den Koper den Huuren en pachten die de Respective Huurders en Bruikers aan de voorschreve percelen zijn hebbende, zal moeten gestand doen, onder genot der Huur en Pachtpenningen.'* (huurbescherming dus) voor de prijs van *'Veertien Duisend Guldens Nederlandsch Geld'*, hetgeen contant wordt afgerekend.

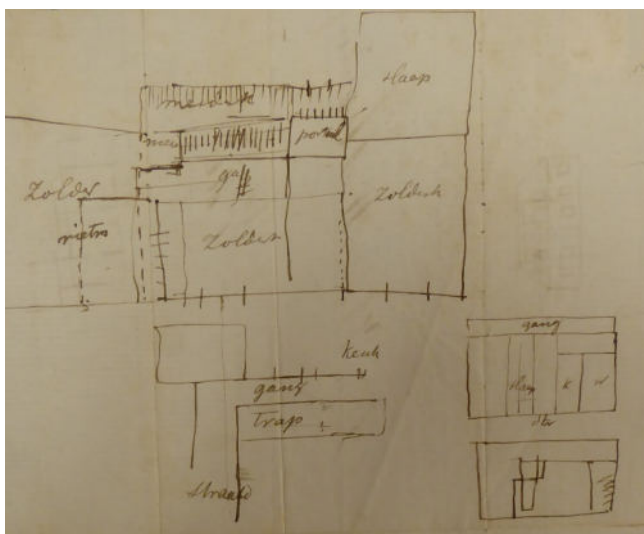
De volgende akte, gedateerd op 30 november 1842, is opgesteld door Adriaan Maarschalk zelf, *'grondeigenaar, wonende op den huize Dennenbroek, onder Lunteren'*, en hierin verklaart hij het erf Geutselaar verhuurd te hebben. De huurovereenkomst telt vier pagina's en bevat naast een uitgebreide beschrijving van de boerenhofstede ook twintig voorwaarden waaronder de verhuur plaatsvindt: tijdig betalen, geen onderhuur, goed onderhoud enzovoort. De eerste voorwaarde is misschien wel de mooiste: *'De Huurders zullen uit hoofde van misgewasch, hagelslag, overstroming, of andere onvoorziene rampen en onheilen van Hogehand, welke de vruchten en gewassen des velds staande den loop der huur mogten treffen (...) geen verminderde veel minder geheele kwijtschelding der bedongen jaarlijksche huurprijs mogen vorderen.'* Die jaarlijkse huurprijs is vastgesteld op 165 gulden *'zonder eenige korting in eene onverdeelde somma te betalen voor of op Petri den twee en twintigsten Februarij in ieder jaar, aan handen en ten huize van verhuurder of zijn rechtverkrijgend.'*

De erven Geutselaar en Doornesteeg mogen slechts voor perioden van drie jaar verhuurd worden, blijkt uit een 'borderel', opgemaakt te Arnhem op 7 juli 1846. Dit is een voorwaarde waaronder de in Arnhem wonende *'Hoogwelgeboren Vrouwe Lucia Maria Theresia Anthoinetta Baronesse van Lamsweerde'*, weduwe van Jonkheer de Voocht, een bedrag van twaalfduizend gulden tegen 4½% rente heeft geleend aan Adriaan Maarschalk. In deze borderel worden alle stukken grond

van Maarschalk opgesomd (alles in Lunteren) en dan gaat het om 124 percelen (zoals blijkt uit een in de doos aanwezig 7 pagina's tellend kadasterstuk), dus voorwaar een grootgrondeigenaar. De lening heeft echter maar kort gelopen, want een acte van 6 januari 1847 verklaart dat deze geroyeerd is. Dit moet ook wel want in oktober 1846 heeft Adriaan Maarschalk *'het Landgoed genaamd Dennenbroek met alle derzelve getimmerte, landerijen en houtgewassen, mitsgaders daarbij behorende twee boerenplaatsen genaamd Geutseelaar en Doornensteeg'* voor vierendertigduizend gulden verkocht aan Mr. Frans Rudolf Spengler, rentenier te Amsterdam. Van deze koopovereenkomst wordt door notaris Fischer een akte opgemaakt die ook in het Edese gemeentearchief aanwezig is (de doos bevat een kopie hiervan). In 1848 verhuist Spengler naar Lunteren en neemt hij zijn intrek in Dennenbroek. Tien jaar later wil Spengler weer verkopen, maar is er correspondentie met notaris Hondius te Wageningen over de vraagprijs van '50 mille' (een bedrag dat *'de waarde veel te boven gaat'*) en door de aspirant-koper te hoog gevonden wordt. Er blijkt wel overeenstemming bereikt te zijn, want Hartog Mozes Hartog wordt de nieuwe eigenaar van Dennenbroek. In 1876 koopt hij de zogenaamde Broekertiend af voor een bedrag f 1.772,80; ook de twee Geutseelaarsche tienden worden afgekocht voor f 713,89.

Dit artikel is eigenlijk al te lang geworden, maar niet alles in de doos is aan de orde geweest. Er zijn nog enkele oudere documenten, zoals leenbrieven uit 1695 en 1721, waaruit leenplichtigheid aan het huis Scherpenzeel blijkt. Ook enkele nauwelijks leesbare documenten zijn door mijn handen gegaan. Duidelijk is wel dat, hoewel vele personen in de aktes passeren, de hoofdrolspeler huize Dennenbroek blijft.

Als laatste document is er een briefje van de heer Spengler aan Willem Horsting, die bij de eerder genoemde verkoop betrokken is, en op dit briefje bevinden zich enkele tekeningen. Een officiële rol zullen deze 'krabbels' niet gespeeld hebben, maar 'waarheidsgetrouw' lijken ze wel.

De Buurtspraak Ede en Veldhuizen

Geen Broere, Buurtrichter

In de huidige tijd van vooruitkijken en steeds sneller vernieuwen is het belangrijk je te realiseren hoe dit alles tot stand is gekomen. Zo kan de plek waar je geboren bent of nu woont, al lange tradities hebben. De *Buurtspraak Ede en Veldhuizen*, waar al in 1360 in *tynsrollen* over gesproken werd, heeft zo'n bijzondere traditie. In deze Buurt, en andere zoals deze, is namelijk eertijds de democratie zoals wij deze nu kennen tot stand gekomen!

In deze 'oerdemocratie' kwamen mensen minimaal één maal per jaar bij elkaar om in een Buurtspraak samen te beslissen over gezamenlijke stukken grond, regels en het onderhoud van de Buurt. Wat bijzonder is aan de Buurt Ede en Veldhuizen, is dat deze Buurt nog steeds bestaat en de Buurtspraak jaarlijks op de 3e donderdag van september (sinds 1882 op deze vaste dag) nu nog plaatsvindt. Als om 09:45 uur de klokken van de Oude Kerk luiden, is het tijd om naar de Buurtspraak te gaan. Deze Buurtspraak is zelfs zo bijzonder dat ze erkend is als *Cultureel Immaterieel Erfgoed Nederland!*

Dat is mooi, maar wat is eigenlijk immaterieel erfgoed? Op de website van het Kenniscentrum immaterieel erfgoed Nederland staat het omschreven als: 'Cultuuruitingen die door erfgoedgemeenschappen worden beleefd als erfgoed en hen een gevoel van identiteit en continuïteit geven. Dit immaterieel erfgoed wordt steeds opnieuw vormgegeven in samenhang met maatschappelijke veranderingen en in interactie met de sociale omgeving en van generatie op generatie doorgegeven. Immaterieel erfgoed is voor de Buurt de schakel tussen heden, verleden en toekomst. Het is cultuur van nu, geeft een gevoel van verbondenheid met vorige generaties en is tegelijkertijd ook toekomstgericht omdat mensen het willen doorgeven aan volgende generaties.'

Naast de jaarlijkse traditionele Buurtspraak op 19 september om 10:00 uur in de Edesche Concertzaal organiseert de Buurt dit jaar ook een unieke *Buitengewone Buurtspraak*. Tijdens dit evenement zal, naast een speciaal programma, onder andere de bijschrijving op de Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed Nederland formeel plaatsvinden en vieren wij met de aanwezige geërfden en geïnteresseerden deze mijlpaal voor de Buurt. Wij willen dit met zo veel mensen als mogelijk doen en daarom hopen wij u op 19 september om 20:00 uur te mogen verwelkomen in de theaterzaal van Cultura in Ede (inloop vanaf 19:30 uur).

Komt u ook naar deze Buitengewone Buurtspraak? Meldt u dan aan via buurtspraak2019@gmail.com

Informatie over de Buurt Ede en Veldhuizen kunt u vinden op <http://buurt.ede-en-veldhuizen.nl>

COLOFON

Vereniging Oud Ede

De vereniging, opgericht in 1924, stelt zich ten doel volgens artikel 3.1 van de statuten: *'Het onderzoek van archieven en gedrukte bescheiden naar alles wat betrekking heeft op het ontstaan en de geschiedenis van de dorpen (kerken en buurten) van het ambt en van de gemeente Ede en het verzamelen en bewaren van alles wat van belang kan worden geacht voor en betrekking heeft op de geschiedenis van Ede.'*

Postadres Postbus 8293, 6710 AG Ede
Telefoon 06 348 676 27
E-mailadres info@oudede.nl & ledenadministratie: ledenadministratie@oudede.nl
Website www.oudede.nl
Bankrekening NL24 INGB 0003 5342 68

Bestuur:

Simon van de Pol (voorzitter), vacature (secretaris), Wim Bruijnes (penning-meester) & Patty Gonggrijp.

Leden;

De vereniging telt ca. 700 leden. Nieuwe leden kunnen zich aanmelden per telefoon, brief, e-mail en via de website. Beëindiging van het lidmaatschap uitsluitend schriftelijk per brief of e-mail vóór 1 november. De contributie bedraagt in 2019 € 15,00.

Erelid van de vereniging is Hetty Blaauw-de Wit.

Giften en schenkingen zijn fiscaal aftrekbaar omdat de Vereniging een erkende Algemeen Nut Beogende Instelling is. Omdat de VOE een culturele instelling is geldt zelfs een extra aftrek van 25%! De aftrek geldt overigens ook voor de contributie!

De Zandloper

Is een uitgave van de Vereniging Oud Ede en verschijnt viermaal per jaar. De redactie van De Zandloper bestaat uit Joyce van den Berg, Frans van Oort, Gerard van Bruggen en Hans Post (eindredacteur). De redactie is te bereiken op zandloper@telfort.nl.

Nieuwe artikelen die verband houden met de geschiedenis van Ede zijn welkom. De redactie behoudt zich het recht voor een artikel te weigeren. Overname van artikelen uitsluitend na schriftelijke toestemming van het bestuur van de VOE.

De redactie heeft zich ingespannen om rechthebbenden van de geplaatste afbeeldingen te achterhalen. Mocht u menen rechten te kunnen doen gelden, dan kunt u zich melden bij De Zandloper.

Productie van De Zandloper: Verloop Drukkerij, Alblasterdam - ISSN 1384-7090